

Мирко БАЊАКТАРОВИЋ

О НЕКИМ „КООПЕРАНТСКИМ”
ДОМАЋИНСТВИМА КОД БЕРАНА
(или *сељаџима „удруженог рада” са државом*)

1. Све до новијег времена код нас је село (и сељак) било у неку руку пример запостављености. Да би како-тако опстао, ратар је често бивао сваштар: обрађивао је земљу, држао стоку, пазио воћке, понешто мајсторисао, а каткад куповао или продавао штогод. И, све је то углавном радио као и његови преци. Само у близини варошких насеља, рудника, развијенијих бањских места, или близине каквог пута, понеки је делимично имао прилику да напредује. Могао је своје производе да уновчи а делом и свој рад и производњу да усмери. У близини бањских места све више се осећала потреба за издавањем стамбеног простора, а то значи код тамошњих сељака и долазак до новца.

У новије време пак, чак и из напреднијих крајева земље, отиснуо се знатан број сеоског радног становништва у иностранство за новчаном зарадом. Некада се тежило ка плодној земљи, а сада се иде за новцем. И шта се у први мах дешава? Ови људи (особито из Србије) своју зараду обично нерационално троше правећи, на пример, превелике вратнице и куће, које су добиле пре свега улогу престижа.¹ Или су на гробљима подизане праве мале грађевине

¹ М. Марјановић, *Гастарбајтерско село*, Гласник Етногр. института САНУ књ. 44, Београд 1995, 248-257. Велика кућа је избила као знак престижа у селу, знак економске моћи и надметања не толико у улагању колико у трошењу новца. Више се ужива и поноси тиме што има нешто да се „види” и о чему да се прича (Д. Братић-М- Малешевић, *Кућа као статусни симбол*, Етнолошке свеске – IV, Издање Етнолошког друштва Србије, Београд 1982, 144, 148, 149, 152. Да би ову појаву „објаснио”, један аутор је своје писање

не (гробнице), у које је увођена електрична струја, уношени делови намештаја, полице са посуђем, телевизор, теписи...² Очигледно, били су то неспремни и неупућени људи да зарађени новац паметније уложе, а не у надметање у неекономској области. Додуше, после експериментисања са сељачким радним задругама код нас, одмах после другог светског рата, неки од ових су се и бојали да новац уложе, рецимо, у куповину земље.

У (црногорском) приморју пак, конкретно у улцињском крају, туристи и туризам, као нешто ново, после светског рата, деловали су у одређеној мери на начин живљења домаћег становништва. Наиме, домаћинства су почела да примају туристе. И то најпре њихове породице. Странце и појединце у први мах мање и нерадо. Па и у томе је било неког реда. У овом етнички мешовитом крају туристе су најпре на стан узимали Црногорци, па Арбанаси католичке вере, а на крају исламизирано становништво.³

*

У наредним излагањима биће укратко речи о интензивирању и унапређењу једног код наших сељака већ познатог и постојећег посла и његовом утицају на убрзанији локални културни развој. Ради се о „кооперантима”, сеоским домаћинствима, која су од пре тридесетак година почела да држе расне музне краве. Овај рад сељацима у основи није био нов, јер то није било неко особено и непознато им занимање. Он је само тражио више реда, пажње и бриге о кравама од којих се очекивало знатно више млека. Јер до-

истински замутио бомбастим фразама и страним изразима као што су „фокусирање робе”, „компететивни менталитет”, „социјална емфаза” (И. Ковачевић, Социо-емфатичне функције монументалних гробница, Етнолошке свеске VI, Београд 1985, 81, 85).

Колико је, опет, нашем човеку стало да се нешто његово истакне и види, и да се о томе препричава, леп пример је објављен у новинама (септембра 1986), како је Бајрам Халити, из ромског насеља Расадник, у Косовској Митровици, за свадбу свога сина од 14 година, када је невеста хеликоптером донесена из Крушевца, потрошио 50.000 немачких марака (Политика 9-IX-1996, с. 5).

² И. Ковачевић, Цитирани рад, 82.

³ М. Пурић, *Туризам један од чинилаца раслојавања патријархалне заједнице на примеру Улциња, Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији*, ЦАНУ 7, Титоград 1981, 386.

маћа раса крава (буше) не само да даје мање млека и када се добро храни, већ се она не музе преко целе године.

2. У договору и уз помоћ друштвеног предузећа „Агрокомбинат” из Берана (ова варош се у то време још називала Иванград), када су (1977) поједина домаћинства, као кооперанти, почела да држе расне краве, међу њима била су из села Бабина, са Полице,⁴ и ова тројица: Саво Шћекић, земљорадник, Ратко Шћекић, агроном и Момир Ђуришић, земљорадник-радник.

а. Саво Шћекић рођен је 1928. године, завршио је основну школу. Био је са стрицем и његовом породицом у кућној заједници до 1981. Њихово домаћинство имало је сразмерно доста земље и за онамошње прилике вредело је као богатије. После одслужења војног рока, Саво се учлањује у Савез комуниста Југославије. Када је озбиљније почело да се говори о држању крава матафонске расе, као друштвено-политички активан и млад земљорадник, одмах се одлучује да и он са тиме крене.⁵ Путује са неком групом стручних и заинтересованих људи у Немачку да види како се држе те краве. Провео је затим неколико дана на краћем течају за тај посао одржаном у Бару. Тек 1977. он добија пет крава (сада, 1996. држи шест). Уплаћивао је пензионо и социјално осигурање. Недавно је отишао

⁴ Полица је мала површ, налик Шумадији изнад 800 м надморске висине, удаљена од Лима и Берана десетак километара. Географи тврде да је ова површ у даљој (геолошкој) прошлости била део језера које је захватало ширу околину данашњих Берана, али са које је вода нешто раније отекла него из потоње географски ниже, Беранске котлине (М. Лутовац, *Иванградска (Беранска) котлина*, Посебна издања САНУ, књ. 269, Београд 1957, 10-11). Насеља ове површи помињу се у 15 столећу, међу њима и Бабино, у једном турском дефтеру (попису) (Цитирано код М. Дашића, *Васојевићи од помена до 1860*, Београд 1986, 116). Село Бабино ће бити поменуто и касније, у Шудиковском поменику из 17. столећа, у коме су уписани даваоци прилога манастиру Шудикова (Ј. Стојановић, Шудиковски поменик, Прилози за књижевност, језик, историју, и фолклор 8, Београд 1928, 182). Од 18. столећа имања сељака на Полици запосести ће читлуксаибије (аге и бегови) из куће Омерагића из Гусиња (М. Дашић, *Феудални односи и етничка кретања у горњем Полимљу у 18. и почетком 19. вијека*, Историјски записи књ. 22/23, Титоград 1980, 35, 36; М. Дашић, *Васојевићи од помена*, 238). Сада село Бабино има стотињак домаћинстава. Од пре дваеста година има и омању фабрику наменске производње. (О Полици, па и о њеном селу Бабину више података у Хроници Душана Вулетића, Полица код Берана, Београд 1998).

⁵ Савов деда, Мато, који је свој век провео чувајући овце, у младости је, са другарима, „јавио” овце на зимовник у Босну.

у пензију. Има жену, три ожењена запошљена сина и петоро унучади. Жива му је и мајка. Сви још живе углавном у једном домаћинству (мада је један од синова са службом у Беранама). Права породична задруга у којој су се сустигле четири генерације.⁶

б. Ратко Шћекић, агроном, радно место Агрокомбинат у Беранама, такође 1977, одлучује да држи расне краве. За почетак је узео три (1996. држао је четири). Од 1996. је у пензији. Има четворо одрасле деце (једно хоће да студира, једно хоће приватно да привређује), његова жена углавном ради око крава.

в. Две године касније, 1979, узео је три краве да држи и Момир Ђуришић (сада их има четири). И он је био у радном односу до 1996, када је отишао у пензију. Има три одрасла сина (један запослен, ожењен и има дете, други студира). О кравама до сада највише бринула његова жена.

Направили ови људи, по одређеним упутствима, одговарајуће штале у које је уведено електрично светло и вода. Добили су краве на кредит, који је требало млеком да отплаћују. Тако су ова тројица Бабињана почела држање расних крава увезених из Немачке, очекујући од тога брзу и већу зараду.

Можда је овде потребно рећи коју реч и о основним уговорним обавезама, и правима, између ових коопераната и Агрокомбината из Берана, са којим су они, као друштвеним предузећем, удружили рад.

⁶ По раду и слози њених чланова, ова задруга личи на раније породичне задруге из ових крајева. Све име је још некако заједничко. Њен старешина добар је организатор и тактичан домаћин. Прави водитељ, управник и „администратор” домаћинства, како би за старешину задруге рекао Емил Сикар. (Е. Сикард, *Размишљања о постојећој кућној економској заједници*, Социологија села 43, Загреб 1974, 36). Он, нарочито последњих година, од када су му синови одрасли, све промишљено, договорно и споразумно ради са својим члановима. Плате запослених чланова домаћинства покушава да не рачуна у приходе домаћинства.

Ако би, међутим, појаву и постојање задружног домаћинства данас требало и објашњавати, онда би морале да се помену барем две појединости. Једно је да је ова задруга у неку руку само наставак и продужење задружног живљења из времена док је Саво са својом ужом породицом био у кућевној (или породичној) задрузи са стрицем и његовом породицом до 1981. године. А то значи да су Саво са женом и његови синови већ навикли на задругу, односно одрасли у њој. Друго, овакво домаћинство родитеља и њихова три ожењена сина, са ужим породицама, економски је у овом времену свима од користи и добро дошло.

Агрокомбинат им је набавио краве, које су морали да отплаћују одређеним темпом. Они су краве морали да осигурају, јер ако би која од њих угинула, Агрокомбинат је имао свог ветеринара да је прегледа. И, ако би овај установио да је крава угинула без кривице кооперанта, њен губитак му је надокнађиван. Људи из Агрокомбината су редовно долазили, сваког јутра да преузму млеко. Кооперанти су за млеко морало да купе и посебне канте. Млеко је сваког дана градирано и утврђивана је његова масноћа (од чега је зависила и цена). Преко своје стручне службе Агрокомбинат је бесплатно оплођавао краве коопераната. Ако би крава отелила јунца, кооперант га је држао док нарасте до тежине од 130 кг, када га је Агрокомбинат откупљивао. Ако би крава отелила јуницу, кооперант је могао да је задржи и тако поступно повећава број крава.

Кооперанти се иначе жале да им млеко скоро никада на време није исплаћивано нити онолико колико су они мислили да би требало да то буде. Тако кажу и када је приплод или стару краву Агрокомбинат требало да откупи. Али, такве жалбе код нас су, у односима произвођача и оних других познате и редовне.

3. Гледајући данас објективно, може се рећи да су ове краве од почетка биле препуштене пажњи неуких и недисциплинованих особа. Мислило се да је довољно само дати крави неку количину сена, детелине, сламе, концентрата, или чега је тренутно било, а не и када, којим редом и колико чега од одређене хране. Јер, стручњаци су утврдили да, када се у одређено време, у тачним размацима, крави даје само прописана и одређена количина хране да се тада од ње добије 25 до 30 литара млека дневно. Не ради ли се тако (по табlici), од краве се добије упола мање млека, или чак једна трећина коју би она могла да даје. Не држећи се реда и количине хране коју су кржавама давали, ови кооперанти су од самог почетка кажњавали сами себе. Научили су да рукују којом машином или пољопривредним (односно сточарским) помагалом, али не и да држе краве по добијеним упутствима. Нису постали специјалисти свога посла иако су били у неку руку робни произвођачи. Након ранијег екстензивног, нису се предано и истински прихватили интензивног краварства. Требало је, дакле, не само средстава, знања и чврсте решености већ и строгог реда у овом послу. Прва генерација коопераната, како видимо, није се показала дисциплинованом. Уосталом, одрасли чланови кооперантских домаћинстава, који раде око крава, из личног искуства су се уверили да се да-

вањем кравама концентрата, детелине, суве хране и „питомог” се-на повећава не само количина већ и квалитет млека, односно да је боље да се ове краве хране мешовитом храном.

Разуме се да је у свему овоме било и оправданих разлога као што је немање довољно и редовно прописане хране за стоку. Али, пре свега се ради о недисциплини у исхрани крава.

Јер, ако се од краве која троши знатну количину хране нешто очекује, онда њој мора и да се да не само количина, разноврсност квалитетне хране већ и тачно одређени редослед у свему томе, ваљало је, дакле, држати сат и поред крава. Нису мађије и вештице овим кравама одузимале млеко (како би се раније овамо рекло) већ њихово непрописно држање.

4. Но, у сваком случају, кооперанти иако су од ових крава добијали тек једну половину (или и мање) млека које су оне могле да дају, ипак су имали користи. Сва тројица су подигли нове, простране и лепе куће опремљене комплетним намештајем, електричним уређајима. Да и не помињемо модерне заходе и септичке јаме. Имају и телефоне. Саво има и комплетну пољопривредну механизацију. Одвајали су, уз то, и за школовање деце. Да се овај посао исплати види се и по томе што ова тројица коопераната и даље држе краве и никако не намеравају да са тим престану. Али, интимно, некако су више очекивали када су овај рад отпочињали.

Када се, пак, погледају куће ових људи, и све покућство у њима, очигледно је да им је држање расних крава припомогло убрзањем развоју и побољшању начина живљења. Доста млечних, и добрих, производа, као и опште утркивање жена у последњих неколико деценија у што бољем начину спремања хране „по варошки” за чељад сигурно су допринели и општем здравственом стању ових породица. Кад помињемо исхрану „по варошки”, додајмо да, на пример, сађење шаргарепе, прављење џемова и „слатког” од разног воћа, као ни спремање супе и разних врста колача, у овим селима раније скоро и да није било познато.

Овај посао наших коопераната, односно повећана потреба за травом и сеном, сем тога, утицала је и на ранији изглед имања ових људи, а то значи једним делом и на општи пејзаж села. Њихове (па и не само њихове) њиве су сада ливаде. Уместо жита засејана је детелина, док се ливаде оплемењују засејавањем „травнице”, ђубре их и освежавају соком (чорбом) размућеног говеђег ђубрета. А када се на њиви не сеје које жито, онда брашно за исхрану

чељади мора да се купи. То опет значи да се са кукурузног прешло на пшенични хлеб.

5. Полица (и њена села) од раније вреди као подручје нешто напредније од неких делова шире околине Берана. Овде је земља сразмерно добра и плодна (мада немају довољно воде) а становништвом није пренасељена. Цела површ поличких села састоји се од њива и ливада. Од Полице се лако силази до Лима, поред којег иде аутопут, и беранске котлине преко које пролази и магистрална веза саобраћаја између црногорског приморја са Рашком и Косовом.

Кооперанти (домаћинства која држе расне краве) којих има скоро у сваком селу Полице, мада смо се ми ограничили само на тројицу од њих из села Бабина, својим и у неку руку за овај крај посебним (стајским) и не баш заморним обликом сточарења, несумњиво су допринели културном развоју свог ужег краја. Њима, или до њих, пре свега требало је да се направе путеви. И направљени су. Њихове краве захтевају знатнију количину и класичне сточне хране (трава, сено, слама) тако да и друга, кооперантима суседна домаћинства, која су последњих година увелико остала и без радне снаге и без стоке, могла су да рачунају на продају кооперантима траве или сена и са својих ливада. Затим, кооперанти своје ливаде ђубре стајским ђубривом које је и за човекову животну средину, свакако, природније од вештачког. Неки од тог ђубрета имају да уступе и другима.

До пре четири-пет деценија на Полици (па и у њеном селу Бабину, завичајном селу наших коопераната) домаћинском и газдинском породицом сматрана је она која је имала више и квалитетније земље и добру кућу. Од покретне имовине требало је да има што већи буљук оваца (уз која је ишао и ваљан овчарски пас), добри и јаки запрежни волови, леп и ухрањен коњ (по могућности који је служио само за јахање). Уз ово подразумевало се да домаћинство има кола (дрвена, без и једног металног ексера) и за рад потребне пољопривредне алатке.

За последњих четири-пет деценија много шта се изменило. Скоро да је нестао (и у језичкој свести заборављен) ранији појам домаћинске куће. Онога што мање физички ради и прима било какву плату никако више не држе, као некада за особу господског занимања. Улогу волова, коња и кола преузели су сами људи уз помоћ моторних средстава. Буљуци стоке сведени су на краву-две, само негде и по неколико оваца, свињу... Козе је законом забрање-

но држати после Другог светског рата. Нову кућу, по могућности „планску”, данас свако жели да подигне. У самом Бабину подигнута је и једна двоспратница налик стамбеним зградама у варошима. Вредност земље одржава се само код оних који хоће земљу и да обрађују (а таквих је сваког дана све мање), односно оних који требају њене плодове. Међу овима јесу и наши кооперанти којима је неопходна сточна храна.

Дакле, уместо ранијих газдинских домова ево сељачких домаћинстава која немају ни коња ни волова, која не обрађују земљу као што је то раније чињено, чији чланови не носе опанке, домаћинства у којима нема ни икона светаца нити слика политичара, али у којима и око којих има све што им треба. У кућама имају понешто што им у основи и не треба. Захваљујући овом новом, за село не много специјализованом послу они пристојније и безбрижније живе од својих суседа, као и бројних оних у вароши, који примају плате. А да би они сами, као произвођачи робе која се тражи и троши свакога дана у години, још боље прошли, временом ће, свакако, постати привредници са више реда и дисциплине у свом послу. И то због самих себе а не због оних који троше њихову „робу”.